

УДК 316.74:2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.17>**Ташченко Анна Юріївна**

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
просп. Глушкова 4-д, Київ, Україна;
доцент кафедри комерційної діяльності і логістики
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
просп. Берестейський 54/1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6038-7337

Федоренко Ольга Олександрівна

кандидат соціологічних наук,
асистент кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
просп. Глушкова 4-д, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-7373-2200

Горобчук Богдан Дмитрович

кандидат соціологічних наук,
асистент кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
просп. Глушкова 4-д, Київ, Україна
orcid.org/0009-0006-0730-7672

РЕЛІГІЙНЕ ЗНАННЯ ТА РЕЛІГІЙНА ПОВЕДІНКА ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ З РІЗНИМИ КОМБІНАЦІЯМИ ОСВІТИ ТА ДОХОДУ

Актуальність проблеми. Сучасна Україна переживає глибокі трансформації, пов'язані з тривалими наслідками перехідного періоду, гібридною та повномасштабною війною, що істотно впливають на соціальну структуру й світоглядні орієнтири населення. Попри значну увагу соціології до конфесійних змін, релігійної ідентичності та політизації релігії, недостатньо дослідженим залишається питання про те, як релігійне знання і релігійна поведінка пов'язані з різними поєднаннями освітнього та матеріального статусів. Особливої уваги потребує статусна неконсистентність, яка може створювати специфічні соціальні напруження та зумовлювати різні способи звернення до релігійної сфери.

Мета дослідження – виявити спільні й відмінні риси у релігійному знанні та релігійній поведінці жителів України серед різних консистентних і неконсистентних статусних категорій.

Методи дослідження. Для реалізації мети використано дані Світового дослідження цінностей (World Values Survey) щодо України за 1996, 2006, 2011 і 2020 роки. Статусні категорії сконструйовано на основі змінних рівня освіти та доходу: виокремлено низькі, середні й високі консистентні статуси, а також дві форми неконсистентності – освіта вища за дохід і дохід вищий за освіту. Релігійне знання операціоналізовано через оцінку важливості Бога у житті, релігійну поведінку – через відвідування релігійних служб і членство у релігійних організаціях. Статистичну значущість перевірено тестом χ^2 -квадрат і методом Монте-Карло.

Результати дослідження. Отримані дані засвідчують, що статусні відмінності у визнанні важливості Бога були значущими лише у 1996 році, тоді як у 2006, 2011 і 2020 роках вони не фіксувалися. Натомість релігійна поведінка виявилася чутливішою до статусних конфігурацій: відвідування релігійних служб статистично значущо відрізнялося у 1996, 2006 та 2020 роках,

а членство у релігійних організаціях – в усіх досліджуваних хвилях. Особливо помітною є практична та інституційна включеність категорії з низькими консистентними статусами, що дає підстави говорити про різні способи включення релігійних практик у життєві стратегії статусних груп. Зроблено висновок, що статусна (не)консистентність диференціює насамперед практичну участь у релігійному житті, тоді як декларативна значущість віри меншою мірою залежить від освітньо-матеріальних комбінацій. Українська релігійна амбівалентність проявляється у поєднанні високої символічної значущості релігії із соціально диференційованою інституційною участю.

Ключові слова: статусна (не)консистентність, релігійне знання, релігійна поведінка, релігійна амбівалентність, соціальна структура, освіта, дохід, Світове дослідження цінностей.

Вступ. Сучасна Україна перебуває в епіцентрі масштабних історичних зрушень, які не мають аналогів у новітній історії Європи. Ці процеси, що розпочалися зі здобуття незалежності та переходом до ринкових відносин, сьогодні набули екзистенційного виміру в умовах повномасштабної війни. Водночас вони супроводжуються змінами у соціальній структурі суспільства, що виражаються у нестабільності та суперечливості соціальних позицій окремих груп, або в тому, що визначається як статусна неконсистентність.

Такі структурні зрушення неминуче реконфігурують символічний простір, у якому релігія посідає одне з центральних місць, і знаходять своє відображення у динаміці релігійних практик населення. Зокрема, у дослідженні Центру Разумкова «Релігія і церква в українському суспільстві: 2000–2024 рр.» докладно простежено зміни у релігійній сфері за тривалий період, включно з частотою відвідування церкви (молитовного будинку), участю у релігійних службах та зібраннях, а також трансформацією форматів цієї участі, зокрема через мережу Інтернет [1].

Концепція статусної (не)консистентності ґрунтується на класичних дослідженнях соціальної стратифікації та соціальних ієрархій. Її витоки лежать у фундаментальних працях П. Сорокіна [2] та Г. Ленські [3]. Сорокін розглядав соціальний простір як багатовимірну систему координат, де позиція індивіда визначається сукупністю його статусів, тоді як Ленські емпірично обґрунтував поняття кристалізації статусу, стверджуючи, що неузгодженість між різними вимірами статусу (наприклад, висока освіта при низькому доході) породжує специфічні соціально-психологічні напруження. Подальший розвиток цього підходу у постсоціалістичному контексті призвів до появи низки досліджень, присвячених специфіці статусних структур у суспільствах Центральної та Східної Європи. Серед них варто відзначити роботи В. Майковського [4] та В. Весоловського [5], які переконливо продемонстрували, що трансформаційні процеси в країнах Центральної та Східної Європи призводять до масового розходження між освітніми, матеріальними та професійними статусами. Руйнація планової економіки та перехід до ринкових відносин часто знецінювали культурний капітал, створюючи ситуацію, коли освіта перестала гарантувати відповідний рівень матеріального добробуту.

В українському контексті Н. Коваліско [6] продемонструвала наявність значних регіональних відмінностей у статусній консистентності на прикладі двох міст – Львова та Донецька, а О. Кузьмук [7] виявила поширеність статусної неконсистентності класових позицій. Дослідження А. Тащенко, А. Яковенко та Ю. Яковенка [8] фокусується на аналізі взаємозв'язку між статусною консистентністю/неконсистентністю та системами цінностей у сучасному українському суспільстві. Ці дослідження статусної (не)консистентності показують, що відмінності між статусами є стійкою характеристикою трансформаційних суспільств і мають наслідки для ціннісних орієнтацій, соціальних очікувань та адаптаційних стратегій індивідів. Ці роботи створюють важливе теоретичне підґрунтя для розгляду статусної консистентності як фактора, що структурує не лише соціальні позиції, але й символічні та світоглядні орієнтації.

Поширеність статусної неконсистентності, яка може впливати на релігійність, зумовлює необхідність ширшого дослідження релігійності різних статусно-консистентних та статусно-неконсистентних категорій в Україні – не лише серед молоді, і не лише на основі даних 2017 р. [9]. В умовах загрози життю релігія перестає бути просто маркером ідентичності, трансформуючись в інструмент інтерпретації реальності. Війна додає цій ситуації особливого драматизму.

Дослідники все частіше вказують на присутність релігійної амбівалентності, яка становить компонент ширшої соціальної амбівалентності українського суспільства і найчастіше проявляється у напрузі між декларативною та практичною релігійністю. Яскравим прикладом цього є високий рівень самоідентифікації громадян як віруючих, що поєднується із фрагментарним релігійним знанням, помітно нижчими показниками активної участі у релігійному житті чи інтеграції до релігійних спільнот [10]. Попередні розвідки [11] були сфокусовані на релігійній вірі та мотивації, однак нинішні реалії вимагають аналізу і релігійного знання як системи орієнтирів, і релігійної поведінки як соціальної дії. Важливо зрозуміти, як ці виміри корелюють зі змінами в соціальній ієрархії, зокрема з явищем статусної неконсистентності.

С. Сальнікова [12; 13] обґрунтувала багатовимірність релігійності, виокремивши знання та поведінку як ключові компоненти. Однак попри значний масив літератури, зв'язок між статусною структурою та когнітивним (знання) і практичним (поведінка) вимірами релігійності залишається недостатньо дослідженим. Зокрема, у співавторстві з Д. Мироновичем С. Сальнікова аналізувала взаємозв'язок між релігією та громадянським суспільством, показуючи, що релігійні організації в Україні все частіше виконують соціально-інтеграційні та компенсаторні функції [14]. Д. Миронович [15] окремо звертався до феномену релігійної конверсії. М. Паращевін [16; 17] у своїх роботах фокусувався на трансформації конфесійного ландшафту України, міжконфесійних відносинах та політизації релігії в контексті Томосу та війни після 2014 року. Він демонструє, що релігійна ідентичність дедалі більше переплітається з національною та політичною ідентичністю, а довіра до церков формується не лише на основі релігійних переконань, але й геополітичних та безпекових орієнтацій. Цю думку розвивають П. Тенін та С. Сальнікова [10], аналізуючи стан релігійної сфери в умовах соціальної амбівалентності. У більш пізній роботі С. Сальнікова та Ю. Савельєв [18] аналізують взаємодію політичних інститутів та релігійної сфери в Україні до та під час повномасштабної війни, порівнюючи національну безпеку та свободу віросповідання. Вони вказують, що релігійні питання часто набувають політичного змісту незалежно від рівня особистої релігійності респондентів. Однак досі невідомо, чи створює статусна неконсистентність специфічне напруження: зокрема, чи шукають індивіди з високою освітою, але низьким доходом, або ж нувориші з низькою освітою різні компенсаторні механізми, одним з яких може виступати специфічна релігійна поведінка або особлива форма релігійного знання.

Закордонні вчені також виявляють інтерес до релігійної сфери в Україні. Наприклад, Р. Чарльз [19] проаналізував секуляризацію України та інших країн на основі даних WVS, класифікувавши їх відповідно до комбінації рівнів релігійності та міжособистісної довіри. Він відніс Україну разом з Молдовою, Грузією, Вірменією, Азербайджаном та Румунією до суспільств, що характеризуються низькою релігійністю та високою довірою. Х. Казанова [20] фокусується на інституційних та геополітичних вимірах українського православ'я, аналізуючи взаємодію «трьох київських церков» у ширшому контексті глобальної релігійної політики. К. Ваннер [21], у свою чергу, досліджує повсякденну релігійність, показуючи, як війна та пострадянські трансформації змінюють релігійні практики, мови віри та форми належності, не обов'язково збільшуючи рівень інституційної релігійності. Проте більшість досліджень аналізують релігійність або в макросоціальному вимірі (через національні, політичні та інституційні процеси), або крізь призму окремих соціально-демографічних характеристик, не приділяючи систематичної уваги статусній структурі суспільства та статусній (не)консистентності.

Мета та завдання. Метою нашої статті є виявлення спільних і відмінних рис у релігійному знанні та релігійній поведінці серед різних консистентних та неконсистентних статусних категорій в Україні в контексті суспільних трансформацій та кризових подій. Хоча статусна консистентність і релігійність є добре вивченими як окремі явища, їхній взаємозв'язок залишається недостатньо дослідженим. Це становить значну теоретичну та емпіричну прогалину, оскільки трансформації та кризи українського суспільства створюють підстави припускати, що релігія може виконувати різні функції залежно від консистентності статусу, і цю прогалину ми прагнемо частково закрити у поточному дослідженні. Ми звертаємося до Світового дослідження

цінностей, що проводилося до та під час гібридної війни в Україні, і наші завдання – визначити специфіку релігійного знання у різних статусних консистентних і неконсистентних груп за допомогою аналізу відповідей на запитання про важливість Бога у житті (код F063 у Світовому дослідженні цінностей), а також дізнатися про аналогічну специфіку релігійної поведінки за допомогою залучення даних про частоту відвідування релігійних служб (код запитання F028) і членство у релігійних організаціях (код запитання A098).

Методи дослідження. Ми використовуємо набір часових рядів даних Світового дослідження цінностей (WVS) за період з 1981 по 2022 рр. [22] на прикладі даних по Україні. Поділ респондентів у відповідності з різними видами статусної консистентності і статусної неконсистентності здійснено на основі змінних під кодом X025R та X047R_WVS. Необхідні змінні щодо рівня освіти та рівня доходу наявні лише у хвилях 1996, 2006, 2011 та 2020 рр., тому ми розглядаємо результати опитування лише за відповідні роки. Грунтуючись на попередніх дослідженнях [9, с. 103-104; 11], ми виокремлюємо три категорії статусно консистентних респондентів і дві категорії статусно неконсистентних респондентів: 1) низький рівень і освіти, і доходу; 2) середній рівень і освіти, і доходу; 3) високий рівень і освіти, і доходу; 4) високий рівень освіти і середній або низький рівень доходу, а також середній рівень освіти і низький рівень доходу (далі – освіта вища за дохід); 5) високий рівень доходу і середній або низький рівень освіти, а також середній рівень доходу і низький рівень освіти (далі – дохід вищий за освіту). Для визначення релігійного знання і релігійної поведінки жителів України ми обрали ті запитання з WVS, що були наявні мінімум у трьох із чотирьох обраних хвиль WVS. Перевірка значущості відмінностей виконувалася за допомогою тесту хі-квадрат та, у випадку недостатньої наповненості частини комірок, методу Монте-Карло. У таблицях із даними позначка «***» означає статистичну значущість відмінностей на рівні 0,001, «**» – значущість на рівні 0,01, «*» – значущість на рівні 0,05, «(-)» – відсутність значущих відмінностей.

Результати дослідження. У попередньому дослідженні, що стосувалося релігійних поглядів різних статусних категорій молоді України щодо важливості Бога у житті, було помічено, що рідше визнавали Бога дуже важливим або просто важливим ті молоді люди від 14 до 29 років, у яких матеріальний статус був неконсистентним із освітнім на користь саме матеріального [9, с. 104]. У нашому поточному дослідженні ми бачимо, що спочатку ситуація частково повторюється – у 1990-х рр. неконсистентність на користь доходу знову супутня меншій симпатії до Бога, й остання дещо несподівано (порівняно з молоддю у 2017 р.) з'являється і у зв'язку з консистентністю освітнього і матеріального статусів на високому рівні, проте з початком 2000-х різниця між комбінованими статусними категоріями зникає і не виникає повторно, зберігаються лише незначущі натяки на відмінності (див. таблицю 1).

Ми виходимо з того, що релігійне знання виступає не лише як індикатор поінформованості про догмати чи релігійні норми, а і як елемент культурного капіталу, який може по-різному акумулюватися та використовуватися різними соціальними групами. Про це у працях, присвячених операціоналізації релігійності, писала С. Сальнікова. Вона послідовно наголошувала на її багатовимірному характері, розрізняючи релігійну віру, релігійні практики, релігійне знання та релігійну поведінку [12; 13], і найбільше в науковому дискурсі вивчаються останні два компоненти. В інтерпретації відмінностей у релігійному знанні можна припустити, що у 1996 р. в Україні спостерігалися значні відмінності за освітою та майном, і релігійність після розпаду СРСР була сильніше диференційована, а до 2006 р. і далі ці відмінності згладилися – релігійна ідентичність стала масовою і менш залежною від класових маркерів завдяки відновленню релігійних інституцій у 1990-х рр. та їхнім проникненням у всі соціальні верстви. Релігія ставала частиною національної ідентичності, а не лише особистої віри, суспільство стало більш відкритим до різних форм релігійності, що згладило соціальні розриви, а вища освіта перестала бути маркером атеїзму, тож релігія загалом і важливість Бога зокрема стала однаково прийнятною для всіх соціальних груп. До цього саме люди з нижчим доходом і без доступу до освіти могли більше орієнтуватись на традиційні соціальні інститути (церква, громада) через соціальні зміни та економічні труднощі. Потім вплив релігії став стабільнішим у всіх соціальних групах,

Таблиця 1

**Відмінності у релігійному знанні про важливість Бога для жителів України
із різними комбінованими соціальними статусами**

Рік	Статуси	Оцінка за 10-бальною шкалою									
		«Наскільки важливим є Бог у Вашому житті»									
		Зовсім не важливий	2	3	4	5	6	7	8	9	Дуже важливий
1996 (**)	Низький рівень освіти і доходу	8,3	4,7	5,9	5,9	10,3	6,3	7,5	11,9	11,9	27,3
	Середній рівень освіти і доходу	14,1	6,5	7,6	8,2	17,2	4,6	7,1	8,4	6,7	19,7
	Високий рівень освіти і доходу	17,6	7,4	4,4	1,5	20,6	1,5	13,2	8,8	13,2	11,8
	Освіта вища за дохід	14,3	5,9	6,6	6,9	17,1	6,2	5,9	8,3	7,7	21,2
	Дохід вищий за освіту	19,9	9,2	4,3	5	17	4,3	9,9	8,5	6,4	15,6
2006 (-)	Низький рівень освіти і доходу	4,5	4,5	4,5	0	0	0	4,5	9,1	27,3	45,5
	Середній рівень освіти і доходу	3,2	2,5	5,7	4,4	9,8	6,3	12	12,7	12,3	31
	Високий рівень освіти і доходу	0	0	4,2	4,2	8,3	8,3	16,7	25	8,3	25
	Освіта вища за дохід	6,5	2,3	4,2	3,8	9,6	8,3	12,3	12,3	12,1	28,6
	Дохід вищий за освіту	13,6	0	0	4,5	22,7	0	18,2	4,5	4,5	31,8
2011 (-)	Низький рівень освіти і доходу	4,7	4,7	2,3	4,7	4,7	9,3	7	11,6	18,6	32,6
	Середній рівень освіти і доходу	6,9	1,7	3	2,4	13,4	9,7	12,8	11,4	12,7	26,1
	Високий рівень освіти і доходу	4,7	7	7	4,7	9,3	16,3	7	9,3	9,3	25,6
	Освіта вища за дохід	4,9	4	3,9	3,7	10,2	8,4	10,6	11	12	31,3
	Дохід вищий за освіту	5,2	0	3,4	1,7	6,9	15,5	22,4	12,1	12,1	20,7
2020 (-)	Низький рівень освіти і доходу	8,6	1,7	3,4	0	6,9	10,3	5,2	12,1	1,7	50
	Середній рівень освіти і доходу	3,2	1,9	1,9	5,2	15,5	9,7	12,9	11	9	29,7
	Високий рівень освіти і доходу	6,3	2,1	6,3	6,3	8,3	8,3	16,7	10,4	2,1	33,3
	Освіта вища за дохід	4,6	1,6	5,3	4,9	14,9	10,7	12,5	9,6	5	30,9
	Дохід вищий за освіту	4,2	0	6,9	5,6	13,9	15,3	13,9	6,9	2,8	30,6

і відповідні розриви за освітою та доходом звузилися через загальну релігійність суспільства у період соціальної реконструкції, висока важливість Бога за якої повертається як масова норма.

Водночас релігійна поведінка (участь у богослужіннях, дотримання обрядів, молитовні практики тощо) відображає ступінь реальної включеності релігії у повсякденні життєві стратегії індивідів. У попередньому дослідженні релігійних поглядів різних статусних категорій молоді України більш релігійно активними постали ті молоді люди від 14 до 29 років, у яких були високі консистентні статуси [9, с. 105]. У нашому поточному дослідженні ситуація значно складніша (див. таблиці 2–3).

Нелінійність змін у декларованій релігійній поведінці серед різних комбінованих статусних категорій нашою думкою, що відвідування релігійних служб і набуття та підтримання членства у релігійних організаціях могло мати багато переплетених мотивів: відвідування за традицією на протигагу відвідуванню за власним вибором, соціальна підтримка у бідності, ствердження власної ідентичності, загальне зростання інтересу до релігії у перехідний період, важливість релігійних служб як соціальної мережі, індивідуалізм у розумінні релігійних практик, (не)успішне «змагання» релігійних організацій із приватною релігійністю, період кризи або особистої мобілізації, поява нових релігійних рухів, популяризація секулярних культурних практик тощо. Також відвідування релігійних служб і зібрань спільноти чутливе до питань

Таблиця 2

Відмінності у релігійній поведінці (відвідування служб) жителів України із різними комбінованими соціальними статусами

Рік	Статуси	«Як часто Ви відвідуєте релігійні служби»						
		Більше ніж раз на тиждень	Раз на тиждень	Раз на місяць	Лише у святкові дні / Різдво / Великдень	Раз на рік	Рідше	Ніколи / майже ніколи
1996 (***)	Низький рівень освіти і доходу	4,6	13,3	7,2	26,2	6,5	9,5	32,7
	Середній рівень освіти і доходу	1,1	7,1	5,7	24,4	16,5	10,6	34,6
	Високий рівень освіти і доходу	0	8,7	0	23,2	17,4	10,1	40,6
	Освіта вища за дохід	1,2	8,2	8,6	22,9	14,8	11,6	32,6
	Дохід вищий за освіту	1,4	8,9	5,5	18,5	10,3	12,3	43,2
2006 (*)	Низький рівень освіти і доходу	0	22,7	0	40,9	4,5	9,1	22,7
	Середній рівень освіти і доходу	4,9	8,6	11,1	33,6	8,3	11,7	21,6
	Високий рівень освіти і доходу	0	8	28	24	12	8	20
	Освіта вища за дохід	1,7	4,6	12,8	34,8	11,9	11,3	23
	Дохід вищий за освіту	4,5	9,1	13,6	18,2	18,2	9,1	27,3
2011 (-)	Низький рівень освіти і доходу	6,7	8,9	20	42,2	2,2	6,7	13,3
	Середній рівень освіти і доходу	2,6	8,2	10,5	48,2	7,7	5	17,8
	Високий рівень освіти і доходу	6,7	8,9	8,9	37,8	8,9	6,7	22,2
	Освіта вища за дохід	2,6	10,1	12,5	42,6	7,6	5,4	19,3
	Дохід вищий за освіту	1,7	12,1	12,1	50	3,4	3,4	17,2
2020 (***)	Низький рівень освіти і доходу	16,1	17,7	11,3	16,1	6,5	9,7	22,6
	Середній рівень освіти і доходу	5,2	20,1	11,7	35,7	9,1	7,8	10,4
	Високий рівень освіти і доходу	4,1	6,1	20,4	36,7	20,4	4,1	8,2
	Освіта вища за дохід	3,6	16,9	13,5	37,3	8,4	5,1	15,2
	Дохід вищий за освіту	4,3	27,1	8,6	34,3	10	8,6	7,1

Таблиця 3

Відмінності у релігійній поведінці (членство у релігійній спільноті) жителів України із різними комбінованими соціальними статусами

Рік	Статуси	«Активне чи неактивне членство у церкві або релігійній організації»		
		Активний член	Неактивний член	Не є членом
1996 (*)	Низький рівень освіти і доходу	3,8	9,8	86,4
	Середній рівень освіти і доходу	0,9	4,8	94,3
	Високий рівень освіти і доходу	2,7	6,8	90,4
	Освіта вища за дохід	2,1	7	90,9
	Дохід вищий за освіту	1,3	7,9	90,7
2006 (**)	Низький рівень освіти і доходу	0	30,4	69,6
	Середній рівень освіти і доходу	7,3	11,3	81,4
	Високий рівень освіти і доходу	11,1	22,2	66,7
	Освіта вища за дохід	4,5	10,3	85,3
	Дохід вищий за освіту	17,4	13	69,6
2011 (*)	Низький рівень освіти і доходу	7	9,3	83,7
	Середній рівень освіти і доходу	4,7	5,2	90,1
	Високий рівень освіти і доходу	2,2	6,7	91,1
	Освіта вища за дохід	4	8,2	87,8
	Дохід вищий за освіту	3,4	20,7	75,9
2020 (***)	Низький рівень освіти і доходу	20,6	17,5	61,9
	Середній рівень освіти і доходу	11,5	22,9	65,6
	Високий рівень освіти і доходу	6,1	34,7	59,2
	Освіта вища за дохід	6,2	20,2	73,6
	Дохід вищий за освіту	7,1	17,1	75,7

транспорту, часу, соціального капіталу та локальних конфесійних практик, тому тенденції відмінностей дещо розмиті. Дослідження взаємозв'язку між релігією та громадянським суспільством, здійснене С. Сальніковою та Д. Мироновичем [14], показало, що в українському контексті релігійна поведінка не завжди мала суто конфесійний характер. Участь у релігійних практиках може бути зумовлена не стільки глибиною релігійного знання, скільки прагненням до соціальної підтримки, відчуття спільноти або стабільності в ситуації невизначеності. У більш пізніх дослідженнях М. Паращевін [16; 17] звернув увагу на те, що релігійна поведінка в Україні дедалі частіше набувала вибіркового характеру: індивіди можуть декларувати належність до певної конфесії або підтримувати її в публічному просторі, не демонструючи при цьому систематичної участі в релігійних практиках чи глибокого знання релігійних доктрин. Така розбіжність є важливим проявом релігійної амбівалентності, характерної для українського суспільства. Нарешті, К. Ваннер [21], досліджуючи повсякденну релігійність, показала, як війна та пострадянські трансформації змінюють релігійні практики, мови віри та форми належності, не обов'язково збільшуючи рівень інституційної релігійності. Хоча можна відзначити, що чим ближче до сьогодення, тим частіше представники найвигідніших комбінацій статусів (високі консистентні і неконсистентні на корись доходу) приходять до релігійної активності у поведінці, у той час як серед жителів України з низькими консистентними статусами вона була і є стабільно вищою. Разом із тим імовірніше, що саме найменш забезпечена і освічена статусна категорія частіше взаємодіє зі своїми релігійними спільнотами через реальні практики та неформальну комунікацію, бо вищі доходи та вища освіта створюють спокусу формального членства – ставлення до релігії як до допоміжного символічного ресурсу, додаткової мережі зв'язків, підкріплення світських управлінських ролей чи здобуття їх у більш лояльному / менш конкурентному середовищі тощо.

Висновки. Отже, ми розглянули статусну (не)консистентність як структурний чинник, що впливає на сприйняття релігії в умовах суспільних трансформацій та кризових подій. Теоретичні засади дослідження спиралися на концепцію статусної (не)консистентності, започатковану у працях П. Сорокіна та Г. Ленскі. У постсоціалістичному контексті було доведено, що трансформаційні процеси призводять до масової розбіжності між освітнім та матеріальним статусами; в українському дискурсі Н. Коваліско та О. Кузьмук продемонстрували стійкість цих розбіжностей, а А. Тащенко, А. Яковенко та Ю. Яковенко довели їхній вплив на ціннісні орієнтації. Попри значну кількість досліджень, присвячених таким компонентам релігійності, як релігійне знання та релігійна поведінка, залишається невизначеним їхній зв'язок із різними консистентними та неконсистентними статусними категоріями в Україні. Оскільки релігійність є широко представленою темою в українському науковому дискурсі, однак найбільш досліджуваною є такий її компонент, як релігійна поведінка (участь у богослужіннях, дотримання обрядів, молитовні практики тощо), що відображає ступінь реальної включеності релігії у повсякденні життєві стратегії індивідів, важливою відправною точкою нашого дослідження була попередня спільна робота, присвячена аналізу динаміки релігійної віри та релігійної мотивації жителів України з консистентними й неконсистентними соціальними статусами.

У даній статті нами серед населення України в динаміці суспільних трансформацій було виявлено низку подібностей та відмінностей у релігійному знанні та релігійній поведінці серед різних консистентних та неконсистентних статусних категорій: серед людей із різним освітнім і майновим статусом значні відмінності у визначенні важливості Бога в житті були тільки у 1996 р., а у 2006, 2011 і 2020 рр. їх не було; серед людей із різним освітнім і майновим статусом у 1996, 2006 і 2020 рр. були значні відмінності у відвідуванні релігійних служб, а у 2011 р. їх не було; серед людей із різним освітнім і майновим статусом значні відмінності у членстві в релігійних організаціях були завжди – як у 1996, так і в 2006, і в 2011, і в 2020 рр. це можна пояснити тим, що, по-перше, після розпаду СРСР релігійність відновлювалася нерівномірно: менш освічені та менш забезпечені громадяни частіше декларували високу важливість Бога, тоді як освіченіші та заможніші демонстрували більшу варіативність, але згодом висока важливість Бога стала майже загальнонаціональною нормою. Різниця між освітніми та майновими групами

зменшилася, оскільки релігійність інтегрувалася у суспільну культуру – релігія в Україні підживлює як духовні практики, так і культурну ідентичність, а релігійні служби розглядають як простір солідарності, довіри та приналежності до спільноти. Водночас членство у релігійних організаціях – це ще й про відповідальність, тому нерівності між різними комбінованими статусними категоріями відтворюються; ми припускаємо, що освіченіші та заможніші громадяни частіше сприймають це як традицію або культурну практику, з якої можна отримати символічну вигоду та розширення соціальних відносин, тоді як менш освічені та забезпечені – як справжню життєву необхідність та джерело щоденної допомоги.

З огляду на це видається обґрунтованим подальше розширення аналітичної рамки на предмет того, яким чином статусна (не)консистентність пов'язана з іншими вимірами релігійності в Україні та у інших країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Якименко Ю., Биченко А., Міщенко М. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2024. Київ, 2024. 116 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf> (дата звернення: 24.04.2026).
2. Sorokin P. Social and cultural mobility. Free Press of Glencoe, 1964.
3. Lenski G. E. Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review*. 1954. Vol. 19, no. 4. P. 405. URL: <https://doi.org/10.2307/2087459> (date of access: 24.04.2026).
4. Majkowski W. People's Poland: Patterns of social inequality and conflict. Westport : Greenwood Press, 1985.
5. Wesolowski W. Classes, Strata and Power (RLE Social Theory). Routledge, 2014. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315763699> (date of access: 24.04.2026).
6. Коваліско Н. В. Стратифікаційні порядки суспільства: методика та емпіричні розвідки в регіональному розрізі. *Український соціум*. 2010. Т. 3. С. 7-16. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2010.03.007>.
7. Kuzmuk O. M. Status Consistency / Inconsistency of the Status Position of Social Classes. *Sociological Studios*. 2018. No. 2(3). P. 49-54. URL: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2013-02-49-54> (date of access: 24.04.2026).
8. Тащенко А. Ю., Яковенко А. К., Яковенко Ю. І. Тенденції зв'язку цінностей та статусної консистентності і неконсистентності в українському суспільстві. *Актуальні тенденції розвитку суспільних наук в Україні* : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 8-9 листоп. 2019 р. Київ, 2019. С. 44–48.
9. Yakovenko A. K., Yakovenko Y. I., Tashchenko A. Y. Specificity of religiosity of status-consistent and status-inconsistent youth. *Habitus*. 2020. No. 11. P. 102–110. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.18> (date of access: 24.04.2026).
10. Tienin P., Salnikova S. The potential of applying the concept of trust to the study of the religious field of Ukraine in conditions of social ambivalence. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*. 2025. No. 2(66). P. 53–63. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2\(66\).337622](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2(66).337622) (date of access: 24.04.2026).
11. Tashchenko A., Fedorenko O. «Help my unbelief»: dynamics of religious belief and religious motivation of Ukraine residents with consistent and inconsistent social statuses. *Sociological studios*. 2025. No. 2(27). P. 76–87. DOI: <https://doi.org/10.17721/2306-3971-2025-02-42-42>.
12. Сальнікова С. А. Багаторівневе моделювання як аналітична стратегія вимірювання релігійності. *Методологія, Теорія і Практика Соціологічного Аналізу Сучасного Суспільства*. 2010. Т. 16. С. 222–229. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/645/1/Salnikova.S.pdf>
13. Сальнікова С. А. Конструювання змісту, особливостей та рівнів вимірювання релігійності (за даними емпіричного соціологічного дослідження). *Український соціум*. 2010. Т. 4, № 35. С. 108–119. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/10/108-119__no-4__vol-35__2010__UKR.pdf.
14. Сальнікова С. А., Миронович Д. В. Релігійна участь і громадянське суспільство: досвід посткомуністичних країн. *Український Соціологічний Журнал*. 2013. Т. 9-10, № 1-2. С. 36–46. URL: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/4409/3980>.

15. Миронович Д. В. «Промовляючи невимовне»: конструктивістські теорії феномену релігійного навернення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2018. Т. 1. С. 6–11. URL: <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/visnyk.sociology2018-1.pdf>.
16. Паращевін М. Кейс «Міжконфесійні стосунки»: внесок у загальну картину соціальної напруженості суспільства. *Соціальна напруженість в кризовому соціумі*. Київ, 2019. С. 107–145.
17. Паращевін М. Трансформація конфесійного простору України. Українське суспільство в умовах війни. Київ, 2022. С. 120–130.
18. Salnikova S., Savelyev Y. The role of political institutions in the religious sphere before and during the Russo-Ukrainian war: national security vs. freedom of religion. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2024. P. 1–17. URL: <https://doi.org/10.1080/13511610.2024.2395265> (date of access: 24.04.2026).
19. Charles R. Religiosity and Trust in Religious Institutions: Tales from the South Caucasus (Armenia, Azerbaijan, and Georgia). *Politics and Religion*. 2010. Vol. 3, no. 2. P. 228–261. URL: <https://doi.org/10.1017/s1755048310000052> (date of access: 24.04.2026).
20. Casanova J. The Three Kyivan Churches of Ukraine and the Three Romes. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2022. Vol. 9, no. 1. P. 209–234. URL: <https://doi.org/10.21226/ewjus714> (date of access: 24.04.2026).
21. Wanner C. Everyday religiosity and the politics of belonging in Ukraine. Cornell University Press eBooks, 2022. 225 p. URL: <https://doi.org/10.1515/9781501764967>.
22. Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A. et al. World Values Survey Time-Series (1981–2022) Cross-National Data-Set : dataset / WVSA – World Values Survey Association. 2022. DOI: <https://doi.org/10.14281/18241.17>

REFERENCES

1. Yakymenko, Yu., Bychenko, A., & Mishchenko, M. (2024). *Ukrainske suspilstvo, derzhava i tserkva pid chas viiny. Tserkovno-relihiina sytuatsiia v Ukraini-2024* [Ukrainian society, state and church in war. Church and religious situation in Ukraine 2024]. Kyiv. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf> [in Ukrainian]
2. Sorokin, P. (1964). *Social and cultural mobility*. Free Press of Glencoe.
3. Lenski, G. E. (1954). Status crystallization: A non-vertical dimension of social status. *American Sociological Review*, 19(4), 405–413. <https://doi.org/10.2307/2087459>
4. Majkowski, W. (1985). *People's Poland: Patterns of social inequality and conflict*. Greenwood Press.
5. Wesolowski, W. (2014). *Classes, strata and power (RLE Social Theory)*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315763699>
6. Kovalisko, N. V. (2010). Stratyfikatsiini poriadky suspilstva: metodyky ta empirychni rozvidky v rehionalnomu rozrizi. [Stratification systems of society: techniques and empirical experience in the regional breakdown] *Ukrainskyi sotsium*, 3, 7–16. <https://doi.org/10.15407/socium2010.03.007>
7. Kuzmuk, O. M. (2018). Status consistency / inconsistency of the status position of social classes. *Sociological Studios*, 2(3), 49–54. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2013-02-49-54>
8. Tashchenko, A. Yu., Yakovenko, A. K., & Yakovenko, Yu. I. (2019). Tendentsii zviazku tsinnostei ta statusnoi konsystentnosti i nekonsystentnosti v ukrainskomu suspilstvi [Trends in the relationship between values and status consistency and inconsistency in Ukrainian society.]. *Aktualni tendentsii rozvytku suspilnykh nauk v Ukraini: Materialy mizhnar. naukovoprakt. konf.* (p. 44–48). Kyiv.
9. Yakovenko, A. K., Yakovenko, Y. I., & Tashchenko, A. Y. (2020). Specificity of religiosity of status-consistent and status-inconsistent youth. *Habitus*, 11, 102–110. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.18>
10. Tienin, P., & Salnikova, S. (2025). The potential of applying the concept of trust to the study of the religious field of Ukraine in conditions of social ambivalence. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*, 2(66), 53–63. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2\(66\).337622](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2(66).337622)
11. Tashchenko, A., & Fedorenko, O. (2025). «Help my unbelief»: dynamics of religious belief and religious motivation of Ukraine residents with consistent and inconsistent social statuses. *Sociological studios*, 2(27), 76–87. <https://doi.org/10.17721/2306-3971-2025-02-42-42>

12. Salnikova, S. A. (2010). Bahatorivneve modeliuvannia yak analitychna stratehiia vymiriuvannia relihiinosti [Multilevel modeling as an analytical strategy for measuring religiosity]. *Metodolohiia, Teoriia I Praktyka Sotsiologichnoho Analizu Suchasnoho Suspilstva*, 16, 222–229. Retrieved from <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/645/1/Salnikova.S.pdf>
13. Salnikova, S. A. (2010). Konstruiuvannia zmistu, osoblyvostei ta rivniv vymiriuvannia relihiinosti (za danymy empyrychnoho sotsiologichnoho doslidzhennia) [Constructing the content, characteristics and levels of measuring the religiosity (according to empirical sociological research)]. *Ukrainskyi sotsium*, 4(35), 108–119. Retrieved from https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/10/108-119_no-4_vol-35_2010_UKR.pdf
14. Salnikova, S. A., & Myronovych, D. V. (2013). Relihiina uchast i hromadianske suspilstvo: dosvid postkomunistychnykh krain [Religious participation and civil society: the case of post-communist countries]. *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal*, 9–10(1–2), 36–46. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/4409/3980>
15. Myronovych, D. V. (2018). «Promovliaiuchy nevymovne»: konstruktivistycki teorii fenomenu relihiinoho navernennia [Narrating the ineffable]: constructivist theories of the phenomenon of religious conversion]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiologhiia*, 1, 6–11. Retrieved from <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/visnyk.sociology2018-1.pdf>
16. Parashchevin, M. (2019). Keis «Mizhkonfesiini stosunky»: vnesok u zahalnu kartynu sotsialnoi napruzhenosti suspilstva [Case study «Interfaith relations»: a contribution to the overall picture of social tension in society.]. In *Sotsialna napruzhenist v kryzovomu sotsiumi* (s. 107–145). Kyiv.
17. Parashchevin, M. (2022). Transformatsiia konfesiinoho prostoru Ukrainy [Transformation of the confessional space of Ukraine]. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny* (s. 120–130). Kyiv.
18. Salnikova, S., & Savelyev, Y. (2024). The role of political institutions in the religious sphere before and during the Russo-Ukrainian war: national security vs. freedom of religion. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/13511610.2024.2395265>
19. Charles, R. (2010). Religiosity and trust in religious institutions: Tales from the South Caucasus (Armenia, Azerbaijan, and Georgia). *Politics and Religion*, 3(2), 228–261. <https://doi.org/10.1017/s1755048310000052>
20. Casanova, J. (2022). The three Kyivan churches of Ukraine and the three Romes. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 9(1), 209–234. <https://doi.org/10.21226/ewjus714>
21. Wanner, C. (2022). Everyday religiosity and the politics of belonging in Ukraine. Cornell University Press. <https://doi.org/10.1515/9781501764967>
22. Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E., & Puranen, B. (2022). *World Values Survey Time-Series (1981–2022) Cross-National Data-Set* [Dataset]. World Values Survey Association. <https://doi.org/10.14281/18241.17>

Tashchenko Anna Yuriivna

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Structures and Social Relations,
Faculty of Sociology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
4-D Hlushkova Ave., Kyiv, Ukraine;
Associate Professor at the Department of Commercial Activity and Logistics
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
54/1 Beresteysky Ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6038-7337

Fedorenko Olha Oleksandrivna

Candidate of Sociological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Social Structures and Social Relations,
Faculty of Sociology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
4-D Hlushkova Ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7373-2200

Horobchuk Bohdan Dmytrovych
Candidate of Sociological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Social Structures and Social Relations,
Faculty of Sociology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
4-D Hlushkova Ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0006-0730-7672

RELIGIOUS KNOWLEDGE AND RELIGIOUS BEHAVIOR OF UKRAINE RESIDENTS WITH DIFFERENT COMBINATIONS OF EDUCATION AND INCOME

Problem. *Contemporary Ukraine is undergoing profound transformations related to the legacies of the post-socialist transition, hybrid war, and full-scale war, affecting its social structure and worldview orientations. Despite extensive sociological attention to transitions between confessions, religious identity, and the politicization of religion, the connection between religious knowledge and religious behavior on the one hand, and education-income status combinations on the other remains under-researched. Status inconsistency is especially relevant, as it may generate social tensions and shape engagement with the religious sphere.*

Purpose. *This study identifies common and distinctive features of religious knowledge and religious behavior among Ukrainian residents across consistent and inconsistent status categories.*

Methods. *Data come from the 1996, 2006, 2011, and 2020 waves of the World Values Survey for Ukraine. Status categories were constructed using education and income variables: low, medium, and high consistent statuses, as well as two forms of inconsistency – education higher than income and income higher than education. Religious knowledge was operationalized through assessments of the importance of God in one's life; religious behavior was measured by attendance at religious services and membership in religious organizations. Statistical significance was tested using chi-square and Monte Carlo methods.*

Results. *Status-based differences in assessments of the importance of God in one's life were statistically significant only in 1996; in 2006, 2011, and 2020 they were not statistically significant. However, religious behavior was more sensitive to status configurations: attendance at religious services differed significantly in 1996, 2006, and 2020, while membership in religious organizations differed across all waves. The practical and institutional involvement of respondents combining low education with low income is particularly notable, suggesting different ways of incorporating religious practices into life strategies of status groups. Status (in)consistency primarily differentiates practical participation in religious life, whereas the declarative significance of faith depends less on education-income combinations. Ukrainian religious ambivalence combines the high symbolic significance of religion with socially differentiated institutional participation.*

Key words: *status (in)consistency, religious knowledge, religious behavior, religious ambivalence, social structure, education, income, World Values Survey.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026